

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΡΧΥΤΑ

Εἰσαγωγή. Στὸ ἑβδομο Διεθνὲς Συνέδριο τῆς Διεθνοῦς Ὀμοσπονδίας «Κόσμος καὶ Φιλοσοφία», ποὺ ἔγινε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1995, στὸ Albi τῆς Νότιας Γαλλίας, ὁ τελευταῖος ὁμιλητής, μιλώντας γιὰ τὰ σύγχρονα οἰκονομικὰ προβλήματα πολλῶν λαῶν τοῦ πλανήτη μας, πρότεινε ὡς λύση τὴν παροχὴ οἰκονομικῆς βοήθειας ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς στοὺς ἀνίσχυρους καὶ ἀναφέρθηκε μάλιστα στὴν ἔννοια τῆς δημοκρατίας. Ἐκεῖνο ποὺ γιὰ κάθε ἀκροατὴ μέτοχο τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἦταν αὐτονόητο, δηλαδή ὅτι οἱ καταβολές τῆς ιδέας —ποὺ ἐστιάζεται στὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸν σεβασμὸ τῶν δικαιωμάτων του στὴ ζωὴ— εἶναι ἑλληνικές, δὲν εἰπώθηκε ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴ. Κάτι τέτοιο συμβαίνει συχνὰ σήμερα, ἄλλοτε ἀπὸ ἄγνοια, ἄλλοτε ἀπὸ ἐσκεμμένη παρασιώπηση τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, παρασιώπηση εὐεξήγητη προκειμένου, π.χ., γιὰ τοὺς στὴν Τουρκία ζῶντες ξεναγοὺς τῆς Ἀγίας Σοφίας, ποὺ ἀρχίζουν τὴν ξενάγηση τοῦ Ναοῦ ἀπὸ τὴν χρονολογία εἰσόδου σ' αὐτὸν τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητῆ, ὑποπτη ὅμως κάθε φορὰ ποὺ πρόκειται γιὰ στοχαστὲς οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν ὅ,τι εὐστοχα διατύπωσε ὁ νεοσωκρατικὸς φιλόσοφος Gabriel Marcel: «στὸ ἐπίπεδο τῶν πνευματικῶν γεγονότων ἡ ἀντίθεση τοῦ πλησίον καὶ τοῦ μακρυνοῦ ἀλλάζει φύση καὶ ὑπερβαίνεται»¹. Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει: ὅτι ιδέες ποὺ ἀξιοκολουθοῦν νὰ προσφέρουν λύσεις στὸν σύγχρονο κόσμο, ὅπως εἶναι ἡ δημοκρατία², δὲν ξεφυτρώνουν καθὼς ἡ Ἀθηνᾶ ἀπὸ τὸ κεφάλι ἐνὸς σύγχρονου Δία, ἀλλ' οἱ ἀπαρχές τους βρίσκονται στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Φιλοσοφία καὶ δημοκρατία ἔχουν ἄλλωστε ἓνα κοινὸ γνώρισμα: τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τυραννία ἢ πρώτη, τὴν ἄγνοια, τὴν ἀπλὴ περιγραφικὴ σχέση μὲ τὰ πράγματα ἢ δεύτερη. Ἐδῶ ὅμως θὰ χρειαστεῖ μία συμπλήρωση: ἡ φιλοσοφία ἀναφαίνεται σὲ στιγμὲς κρίσης· ἡ ἰωνικὴ φιλοσοφία γεννήθηκε,

1. *Le Mystère de l'Être*, II, σ. 10.

2. Ὁ ὅρος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπαντᾷ στὸν Ηρόδοτο, 6, 43, ποὺ διηγεῖται ὅτι ὁ Πέρσης στρατηγὸς Μαρδόνιος, στὸν ὁποῖο ἀνατέθηκε ἡ ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδας στοὺς Πέρσες, ὑπέταξε κατ' ἀρχὴν τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐγκατέστησε στίς ἰωνικὲς πόλεις δημοκρατίες ἀντικαθιστώντας ἔτσι τὰ τυραννικὰ καθεστώτα.

ὅταν ἀφανιζόταν στὴ Μικρὰ Ἀσία ἡ ἐλευθερία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων· στὴν Ἀθήνα ἡ ἀκμή της συμπίπτει μὲ τὴν καταπίεση τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ· ὅταν στὴ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα ἡ δημοκρατία δοκιμάζεται μὲ τὸν πελοποννησιακὸ πόλεμο, στὰ Ἀβδηρα, ὅπου οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες εὐνοοῦν περισσότερο τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία, ὁ δημοκράτης Δημόκριτος πλέκει τὸ ἐγκώμιο τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ τονίζει καὶ τὶς ἐλλείψεις καὶ τὶς ἀδυναμίες της, γιὰ νὰ τὴν περισώσει ὡς θεσμό. Ἔτσι βέβαια τὸ κοινὸ στὴ δημοκρατία, ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκε ὡς σήμερα, εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἐπαγρύπνησης γιὰ τὴ σωστὴ ἐλευθερία. Αὐτὴ ἡ ἐπαγρύπνηση ἐκφράστηκε στὴν πρώτη ἐλληνικὴ φιλοσοφία προκειμένου γιὰ τὴ δημοκρατία μὲ δύο θέσεις ποὺ παραμένουν ἐπίκαιρες: Πρῶτον, μὲ τὴν ἰδέα ὅτι ὁ λόγος εἶναι «ἔργου σκιή», ἰδέα ποὺ πραγμάτωσαν ὁ Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, μὲ τὴ γενναία ἀντίθεσή του στὴν τυραννία³, ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος, ποὺ ἀνέτρεψε τὴν τυραννία στὴ σικελικὴ του πατρίδα καὶ ἀρνήθηκε τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα ποὺ τοῦ προσέφεραν⁴, ὁ Ἀρχύτας, ποὺ ἀνέλαβε μὲ δημοκρατικὴ διαδικασίαν ἡγετικὰ καθήκοντα στὸν Τάραντα καὶ κατόρθωσε, ἑπτὰ φορές ἡγέτης, νὰ διατηρήσει μίαν διοίκηση μὲ δημοκρατικοὺς θεσμούς⁵. δεύτερον μὲ τὴν ἰδέα ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐφεύραν τοὺς θεσμοὺς ὄχι γιὰ νὰ εἶναι αὐτοὶ αὐτοσκοποί, καὶ ὅτι καμμιὰ ἐδραίωση ἢ ἀλλαγὴ τῶν θεσμῶν δὲν εἶναι δυνατὴ δίχως τὴν ἐσωτερικὴ ρύθμιση, τὸ «κράτος» τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ποὺ εἶναι τὸ «κράτος» τοῦ λόγου-ἐκτιμητὴ τῶν ἀναγκῶν καὶ ἀξιῶν. Ἡ ἐλληνικὴ δημοκρατία, ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ ποὺ ἐνδιαφέρει καὶ σήμερα, τέθηκε ὡς ἀξία, καθόσον ἀναγνωρίστηκε ὡς συμπαρουσία, συμμετοχὴ στὴν ἀνθρώπινη περιπέτεια ἐν ἐλευθερίᾳ. Σταθερὲς τῆς δημοκρατίας εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰσονομίαν⁶, ἡ ἰδέα τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου, ποὺ διαθέτει τὴν ὕλικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνεξαρτησία ἢ ὅποια τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ ἀσκήσει ἐνσυνείδητα τὰ καθήκοντά του ὡς πολίτης⁷, καὶ ἡ σημαντικὴ γιὰ τὴν πολιτειακὴ σωτηρία ὁμόνοια. Στὶς δύο αὐτὲς σταθερὲς θὰ ἀναφερθῶ ἀναλυτικότερα μέσα ἀπὸ τὸν στοχασμὸ τοῦ ἀβδηρίτη Δημόκριτου. Ἡ προεξάρχουσα ἰδέα τῆς ἐλευθερίας, ὀριοθετημένη στὸν πολιτικὸ τομέα ἀπαντᾷ στὸ ἐγκωμιαστικὸ τῆς δημοκρατίας δημοκρίτειο ἀπόσπασμα 251: «Ἡ ἐν δημοκρατίᾳ πενίη τῆς παρὰ τοῖς δυνάσταις καλεομένης εὐδαιμονίας τοσοῦτόν ἐστι· ἀρετωτέρη, ὅσον ἐλευ-

3. Βλ. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., IX 26· ΠΛΟΥΤ., Περὶ Κολ., 32, 1126d. Πβ. Α. ΚΕΛΕΣΙΟΥ, *Ἡ κάθαρση τῆς θεότητας στὴ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη*, Ἀθήνα, 1969, σσ. 13-14.

4. Πβ. W. JAEGER, *À la naissance de la théologie*, Paris, Les éd. du Cerf, σ. 252, ὑπ. 72· J. VOILQUIN, *Les penseurs grecs avant Socrate, de Thalès à Prodicos*, Paris, Flammarion, 1964, σ. 116.

5. Πβ. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VIII, 79· ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγρ.*, VI, 280.

6. Ἡ φιλοσοφικὴ καταγωγὴ τῆς ἰσονομίας ἀνάγεται στὸν Ἀναξίμανδρο ποὺ συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς ἰσότητος ἀπέναντι στὸν νόμο τῆς Δίκης. Γιὰ τὴν ἐννοία στὸν Κλεισθένη πβ. P. LÉVÊQUE - P. VIDAL-NAQUET, *Clisthène l'Athénien*, Paris, 1964, σ. 29. Πβ. G. VLASTOS, *Isonomia*, *AJP* 1973, σσ. 337 ἐπ.

7. Γ. ΒΛΑΧΟΣ, *Ἡ δημοκρατικὴ κοινωνία στὸν σύγχρονο κόσμο*, *Φιλοσοφία*, 19-20, 1989-1990, σ. 68.

θερίη δουλείης». Ἡ δημοκρίτεια προτίμηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἀντὶ τῆς ὑποταγῆς στὸ δυναστικὸ καθεστῶς, ἔστω καὶ μὲ ἀντίτιμο τὴν οἰκονομικὴ δυσπραγία —τὸν καταναγκασμὸ τῆς πενίας— θὰ μπορούσε νὰ παραλληλισθεῖ, ἂν τυρηθοῦν οἱ ἀναλογίες, μὲ τὴ συμπεριφορὰ ὅλων ὅσων ἀρνήθηκαν —γιὰ παράδειγμα ὁ πρωτομάρτυρας τῆς νεοελληνικῆς ἐλευθερίας (καὶ ὁρματιστὴς μιᾶς ἐλληνικῆς δημοκρατίας μὲ παμβαλκανικὴ ἐμβέλεια) Ρήγας Φεραῖος^{7α}— ἢ ἀρνοῦνται τὴν τυραννία, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ἀντίτιμο εἶναι ἡ συρρίκνωση ἢ ἡ ἀπώλεια τῆς ζωῆς τους. Ἡ ἐπὶ κριση στὸ σημεῖο αὐτό, ποὺ λέγεται ἄλλωστε καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα, ὅτι δηλαδὴ στὸν Δημόκριτο ἡ ἐλευθερία περιορίζεται στοὺς ἐλεύθερους πολίτες, ἐνῶ στοὺς δούλους ἀποδίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς, ὅπως καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, τῶν (ἐμψυχων) ὀργάνων μὲ τὸ νὰ ἀναγνωρίζονται σ' αὐτοὺς μόνον ὑποχρεώσεις πορισμοῦ στοὺς ἐλεύθερους τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ ζωὴ (ἀπόσπασμα 270), θὰ μπορούσε νὰ ἀντιμετωπισθεῖ —ἐκτὸς τῶν ἄλλων— μὲ μία παρατήρηση τοῦ Γ. Βλάχου γιὰ τὴ νομικὴ ἰσότητα στὴ σύγχρονη κοινωνία: ἡ ἰσότητα αὐτὴ εἴτε ἄργησε νὰ ἐπιβληθεῖ, διαφέροντας ἔτσι ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, εἴτε παραμένει προβληματικὴ σὲ ὀρισμένα ἐπίπεδα, ὅπως ἐκεῖνο τῆς μάζας ἀπόκληρων ποὺ γέννησε ἡ μετάβαση στὴ βιομηχανικὴ κοινωνία⁸. Τὸ θέμα ἄλλωστε συνδέεται καὶ μὲ τὸ πρόβλημα τῶν ἀνταγωνισμῶν τῶν πολιτικῶν παρατάξεων, ποὺ μέσα στοὺς κόλπους μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας ἐνδέχεται νὰ μεταβάλλουν τοὺς ἐλεύθερους σὲ δούλους τῶν συμφερόντων τους ἢ νὰ ὀδηγοῦν σὲ στάσεις, ὅσο θὰ ὑπάρχουν οἱ «τοὺς ὑπερέχειν δοκοῦντας καθελεῖν θέλοντες»⁹.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Δημόκριτος προέβλεψε, μὲ πολιτικὴ ὀξύδερκεια, τὶς συνέπειες τοῦ ἐσωτερικοῦ πολέμου, τῆς «στάσεως», ποὺ κατ' αὐτὸν εἶναι ἀποτέλεσμα φθόνου¹⁰: «ἐς ἑκάτερα κακόν· καὶ γὰρ νικέουσι καὶ ἡσσωμένοις ὁμοίη φθορὴ». Τὸ δίδαγμα, ποὺ παραμένει ἐπὶ καιρὸ, εἶναι ὅτι ἡ συνειδητοποίηση τῆς κοινῆς, στοὺς ἀντιπάλους συμφορᾶς σὲ μία δημοκρατούμενη πολιτεία θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσῃ ἀποτρεπτικὰ γιὰ τὸν πόλεμο ἀνάμεσα στὶς πολιτικὲς παρατάξεις. Στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν δυνατό νὰ ὀδηγηθοῦν οἱ πολίτες μὲ τὴ συνειδητοποίηση τῆς ἀξίας τῆς ὁμόνοιας.

7α. Πβ. Γ. ΒΛΑΧΟΥ, Ἡ διάδοση τῶν ιδεῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὰ Βαλκάνια. Ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ρήγα Φεραίου καὶ τὸ σχέδιο «ὁμοσπονδίας τῶν λαῶν». Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας στὸν νεοελληνικὸ στοχασμὸ. Πρόλ. Ε. Μουτσόπουλου, ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1996, σσ.13-35.

8. Πβ. G. VLACHOS, La démocratie des Athéniens et l'idée de l'homme libre. Le témoignage de Démosthène, 2500 χρόνια δημοκρατίας, Ἀθήνα, 1992, σσ. 153 κ.ἐξ.· ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, «Ἡ δημοκρατικὴ κοινωνία στὸν σύγχρονο κόσμον», ἐνθ' ἂν.

9. Ἡ φράση εἶναι τοῦ ΗΡΩΔΙΑΝΟΥ (τῆς μετὰ Μάρκου βασιλείας ἱστορίας -Ab excessu divi Marci, II 2, 7-8, Teubner, 1966, σ. 78) καὶ λέγεται γιὰ τοὺς Ἕλληνες, ὅμως καὶ σήμερον δὲν ἐπαληθεύεται μόνο στὶς ἐριδες μεταξὺ Ἑλλήνων.

10. Πβ. ΛΥΣΙΟΥ, II 48.

Τὸ θέμα αὐτό, ὅπως καὶ τὸ θέμα τῆς «στάσεως», σχετίζεται γενικὰ μὲ μιὰ ἄλλη βασικὴ συνιστώσα τῆς δημοκρατίας¹¹, τὴν ἰσότητα. Προκειμένου γιὰ τὸν Δημόκριτο θὰ ὑπενθυμίσω ὅτι ἐνῶ τὸ κριτήριό γιὰ τὸ δημοκρατικὸ ἢ μὴ δημοκρατικὸ πολίτευμα δὲν εἶναι οἰκονομικόν¹², ἐντούτοις ὑπάρχει μιὰ πρόταση ἀμβλυνσης τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν διαφορῶν, ὅπου συνταιριάζονται ἀρχές τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἠθικῆς μὲ ψυχολογικὲς παρατηρήσεις τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων. Ὁ Δημόκριτος (B 255) προτείνει: «Ὅταν οἱ δυνάμενοι τοῖς μὴ ἔχουσι καὶ προτελεῖν τολμέωσι καὶ ὑπουργεῖν καὶ χαρίζεσθαι, ἐν τούτῳ ἤδη καὶ τὸ οἰκτίρειν ἔνεστι καὶ μὴ ἐρήμους εἶναι καὶ τὸ ἐταίρους γίγνεσθαι καὶ τὸ ἀμύνειν ἀλλήλοισι καὶ τοὺς πολιήτας ὁμονόους εἶναι καὶ ἄλλα ἀγαθὰ, ἅσσα οὐδεὶς ἂν δύναίτο καταλέξει».

Ἡ πρόταση αὕτη —ὅπως καὶ ἡ ἀντίστοιχὴ τῆς ποὺ ἀπαντᾷ, ὅπως θὰ δοῦμε, στὸ ἀπόσπασμα 3 τοῦ Ἀρχύτα —ἐπιβάλλει νὰ ἀποδοθεῖ στοὺς δύο Ἑλληνες στοχαστές ἡ πατρότητα τῆς δημοκρατικῆς ιδέας ποὺ ἀνάφερα στὸ προοίμιο αὐτῆς τῆς μελέτης, γιὰτὶ αὐτοὶ ἐκφράστηκαν γιὰ τὴ δημοκρατία ὡς τὴν πιὸ ἀνθρώπινη μορφή¹³ πολιτεύματος, μὲ τὸν ἄνθρωπο ὡς ἀξία καθόσον συνάνθρωπο. Τὸ ἀπόσπασμα 255 πρέπει νὰ κατανοηθεῖ μαζί μὲ τὸ ἀπόσπασμα 102: «καλὸν ἐν παντί τὸ ἴσον», ὅπου τὸν ἴσον νοεῖται ὡς ἰσορροπία¹⁴ μεταξὺ ὑπερβολῆς καὶ ἔλλειψης, καθὼς δείχνει ἡ πρόταση ποὺ ἀκολουθεῖ: «ὑπερβολὴ δὲ καὶ ἔλλειψις οὐ μοι δοκέει».

Ἡ χρονικοῦποθετικὴ πρώτη φράση τοῦ ἀποσπάσματος 255 ἔχει τὴ σημασία κατηγορικῆς προσταγῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου: ἀρθρώνεται στὸ ρῆμα *τολμέειν* ποὺ προΐδεάζει στὴν πράξη καὶ συνδέεται μὲ τὰ *προτελεῖν*, *ὑπουργεῖν*, *χαρίζεσθαι*, ρήματα δηλωτικὰ ἐνεργειῶν· τὸ συμπέρασμα τῆς πρώτης αὐτῆς πρότασης περιέχει τὶς ιδέες τῆς συντροφικότητος, τῆς ἀλληλοβοήθειας, τῆς ὁμόνοιας καὶ κορυφώνεται σὲ μιὰ γενίκευση τῶν ἀγαθῶν. Ἀπὸ ἄλλο δημοκρίτειο ἀπόσπασμα (B 250) γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἀβδηρίτης σοφὸς συνέδεσε μὲ τὴν ὁμόνοια «τὰ μεγάλα ἔργα».

Τὸ πνεῦμα τῆς δυναμικῆς ἠθικῆς συμπαράστασης στοὺς πένητες, ποὺ στοιχειοθετεῖ τὴν ιδέα τῆς ὁμόνοιας στὸν Δημόκριτο μὲ μέσον τὴν τόλμη τῆς βοήθειας ἀπὸ μέρους τῶν «δυναμένων» στοὺς μὴ «ἔχοντας», ἀπαντᾷ καὶ στὸν κοινωνικο-

11. Στὸν ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, *Πολιτικά*, Δ 1291b 34-37, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸ πρῶτο εἶδος δημοκρατίας ὀρίζεται ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἰσότητα.

12. Ὁ Δημόκριτος δὲν ὀρίζει τὴ δημοκρατία ὅπως θὰ κάνει ὁ Ἀριστοτέλης (*Πολιτικά*, 1279 b 18-19) ὡς τὸ πολίτευμα ποὺ κυβερνοῦν οἱ φτωχοὶ ὄχι οἱ πλούσιοι· δὲν ἀντιμάχεται τὴ διάκριση σὲ πλούσιους καὶ πένητες, διάκριση ἀναγκαῖα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἰσχύει ὁ θεσμὸς τῆς ιδιοκτησίας.

13. Πβ. Α. BASAVE, *Structure et signification de la démocratie, 2500 χρόνια δημοκρατίας* (σσ. 244-253), σ. 248. Γιὰ τὸν Δημόκριτο πβ. καὶ τὰ ἀποσπάσματα 107a, 285, 293.

14. Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα 4 τοῦ Ἀλκμαίωνος πβ. Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, *L'approche axiologique de la démocratie chez les premiers penseurs de la Grèce, Εὐδικία*, 2 (1992), σ. 91.

πολιτικό στοχασμό του ταραντίνου Ἀρχύτα· ἐδῶ τὸ θεμελιακὸ δημοκρατικὸ ἀξίωμα τῆς ἰσότητος θεωρεῖται προϋπόθεση τῆς ὁμόνοιας: «στάσιν μὲν ἔπαυσεν, ὁμόνοιαν δὲ αὖξησεν λογισμὸς εὐρεθείς· πλεονεξία τε γάρ οὐκ ἔστι τούτου γενομένου καὶ ἰσότης ἐστίν· τούτῳ γάρ περὶ τῶν συναλλαγμάτων διαλλασσόμεθα, διὰ τοῦτον οὖν οἱ πένητες λαμβάνοντι παρὰ τῶν δυναμένων, οἱ τε πλούσιοι διδόντι τοῖς δεομένοις, πιστεύοντες ἀμφοτέρω διὰ τούτῳ τὸ ἴσον ἔξειν» (Β 3).

Ὁ ὅρος *λογισμός*, ὅπως συχνὰ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, δὲν εἶναι μονοσήμαντος· αὐτὸ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα 4, ὅπου ὁ ὅρος ἀντιδιαστέλλεται ἀπὸ τὴ γεωμετρία. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τέχνη ἀριθμητικοῦ λογισμοῦ ἀλλὰ καὶ τέχνη τοῦ λογίζεσθαι, ἄρα μέθοδο ἐλλογῆς ἐξισωτικῆς πολιτικῆς. Ὁ *λογισμός* τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως στὸν Δημόκριτο ἢ ἔμφρονη τόλμη, ἐπιχειρεῖ τὴ διαλλαγὴ τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἄρση τῶν μεταξὺ τους διαφορῶν μὲ τὶς ἀνταλλαγὰς τῶν ἀγαθῶν, τὴν κατάλυση τῆς πλεονεξίας καὶ ἔτσι τὴν κατάπαυση τῶν κοινωνικῶν διενέξεων (*στάσεων*). Ὅπως παρατηρήθηκε «μὲ τὴν πρόταση “πλεονεξία τε γὰρ οὐκ ἔστι τούτου γενομένου καὶ ἰσότης ἐστίν”, ἐξηγεῖται πῶς καὶ γιατί ἐπέρχεται μὲ τὸν *λογισμόν* ἡ κοινωνικὴ γαλήνη καὶ συνοχή· καθὼς δηλαδὴ μὲ τὴν πραγμάτωση τοῦ *λογισμοῦ* ... αὐτόματα ἐκλείπει ἡ πλεονεξία, ἡ γνώριμη πηγὴ τῆς “στάσεως” καὶ σύστοιχα ἐδραιώνεται ἡ “ἰσότης”, καίρια προϋπόθεση τῆς ὁμόνοιας»¹⁵.

Στὸ ἀπόσπασμα 3 τοῦ Ἀρχύτα ἐμπεριέχονται δύο σημαντικὲς ιδέες καθόσον ἐπίκαιρες: ἡ ιδέα τῆς συναίνεσης καὶ οἱ ιδέες τῆς ὑποχρέωσης καὶ τοῦ δικαιώματος· οἱ πλούσιοι χορηγοῦν, ὅπως λέγεται ἐδῶ, στοὺς πένητες οἰκονομικὰ ἀγαθὰ, ὥσάν νὰ ἐκπληρῶνουν μιὰν ὑποχρέωση τὴν ὁποία δέχονται ὡς ὑποχρέωση· οἱ πένητες λαμβάνουν, ὥσάν νὰ ἀσκοῦν ἀντίστοιχο δικαίωμά τους, μὲ κοινὴ πεποίθηση καὶ οἱ δύο ὅτι ἀποκαθιστοῦν τὸ ἴσον¹⁶. Ἡ ἰσότης αὐτὴ δὲν εἶναι κοινότητα τῶν ἀγαθῶν· κάτι τέτοιο ἦταν ἡ κτήση τῆς γῆς ποὺ ὑποστήριξε ὁ Φαλέας, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἀσχολήθηκε μὲ ζητήματα κοινωνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπῆρξε ριζοσπαστικότερος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα¹⁷. Ὁ Φαλέας, θεωρώντας ὅτι ἡ οὐσιαστικὴ ἀπαρχὴ κάθε πολιτικῆς ἀναστάτωσης βρίσκεται στὸν πλοῦτο, πρότεινε σχετικὲς ριζικὲς μεταρρυθμίσεις¹⁸. Ἡ θεωρία ὁμῶς τῆς οἰκονομικῆς ἰσότητος κινδυνεύει, ἂν ἔχει μόνον πολιτικὰ ἐρείσματα, ἢ νὰ εἶναι οὐτοπικὴ ἢ μόνον θεωρητικὴ, στὴν πράξη δὲ νὰ εἶναι νέα ἀνισότητα. Ὑπερκαιρικὰ μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ ἠθικὰ κριτήρια καὶ οἱ πρατάσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ κοινωνικὸ κακό. Καὶ αὐτὰ ὑπάρχουν στὴν

15. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ λογιστικὴ τοῦ Ἀρχύτα καὶ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος*, *Φιλοσοφία καὶ Διαλεκτικὴ*, Θεσ/νίκη, Βάνιας, 1990, σ. 151.

16. Πβ. Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *αὐτόθι*.

17. Ὁ Πλάτων, ὡς γνωστόν, περιορίσε τὴν κοινοκτημοσύνη στὴν τάξη τῶν φυλάκων.

18. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Πολιτικά* Β, 1266 a 39 - b1 - 5: «Φαλέας ὁ Χαλκηδόνιος... φησὶν ... δεῖν ἴσας εἶναι τὰς κτήσεις τῶν πολιτῶν· τοῦτο δὲ κατοικιζόμεναι μὲν εὐθύς οὐ χαλεπὸν ᾤετο

ἐξισορροπιστική διδασκαλία τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Ἀρχύτα: σὲ μία δημοκρατική κοινωνία τὸ κακὸ δὲν εἶναι ὁ πλοῦτος— «ὁ ξὺν νόῳ», μάλιστα, «χρήσιμον εἰς τὸ ἐλευθέριον εἶναι καὶ δημοφιλέα»¹⁹, ἐνῶ ἡ πενία δὲν εἶναι μέγα «δεινόν» γιὰ τὸν σώφρονα ὁ ὁποῖος τὴν ὑποφέρει «ἐπιεικέως»²⁰ καὶ δὲν εἶναι, γιὰ τὴν δημοκρατική κοινωνία ὑπάρχει— πρέπει νὰ ὑπάρχει— ἡ μόνιμη ἀρχὴ τῆς προστασίας τοῦ κοινοῦ συμφέροντος²¹: τὸ κακὸ εἶναι ἡ πλεονεξία ἢ ἡ ἀκόρεστη δίψα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ πλουτισμό, ὁ ἀνέντιμος πλουτισμός, ἡ περιφρόνηση τῆς ἀξίας τοῦ μέτρου²².

Τὸ μέτρο-αξία, ποὺ ἀντιστρατεύεται τῇ μηχανιστικῇ ἐξισωτικῇ οἰκονομία, ἐξυπακούεται καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἀσυδοσία, καὶ ἂν δὲν ἔχει ρητὰ λεχθεῖ ἀπὸ τὸν Δημόκριτο— ὅπως ἔχει γίνει μὲ τὴν καταδίκη τῆς «ἄγαν» ἐλευθερίας στὴν *Πολιτεία* (H 564 a) τοῦ Πλάτωνος²³—, εἶναι ἰδέα ποὺ ἐμπεριέχεται στὴν ἔννοια τοῦ μέτρου, νοουμένου ὡς *εὐλογκίης*, πρέποντος μεγέθους ἀσφαλέστερου τῆς *μεγαλογκίης* (ὑπερβολῆς B 3)²⁴, στὴν ἰδέα ἀνάληψης ἰδιωτικῶν ἢ δημόσιων ὑποθέσεων καὶ στὴ σύνδεση τοῦ δεύτερου εἶδους τῆς δημοκρατίας τοῦ λόγου²⁵, τῆς παρρησίας²⁶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *καιροῦ*^{26α}, τοῦ πρέποντος χρόνου τῆς παρρησίας: τὸ δικαίωμα στὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου συνδυάζεται ἐδῶ μὲ ἕναν δέον διάγνωσης τοῦ *καιροῦ* τῆς παρρησίας.

Ἄν ἡ πολιτικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων προχώρησε στὴν ἀνα-

ποιεῖν, τὰς δ' ἤδη κατοικουμένας ἐργωδέστερον μὲν, ὅμως δὲ τάχιστ' ἂν ὁμαλισθῆναι τῷ τὰς προίκας τοὺς μὲν πλουσίους διδόναι μὲν λαμβάνειν δὲ μὴ, τοὺς δὲ πένητας μὴ διδόναι μὲν λαμβάνειν δέ», σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ (*Πολιτικά*, 1329 b 41-1330a-2) ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε τὴν ἰσότητα στὴν κτήση καὶ ὑποστήριξε τὴν ἰσότητα στὴν χρῆση μέσῳ τῆς φιλίας.

19. ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ, B 282.

20. ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ, B 291.

21. Πβ. ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ, B 287, ἡ πενία εἶναι «χαλεπωτέρη» ὅταν εἶναι κοινή, «οὐ γὰρ ὑπολείπεται ἐλπίς ἐπικουρίας».

22. Πβ. ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ, B 219· B 218: «πλοῦτος ἀπὸ κακῆς ἐργασίας περιγενόμενος ἐπιφανέστερον τὸ ὄνειδος κέκτηται».

23. Περισσότερα πβ. Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, *Ἡ ἔννοια τῆς σωτηρίας στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία*, Πρὸλ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήναι, 1982, σσ. 57-58.

24. «Τὸν εὐθυμεῖσθαι μέλλοντα χρὴ μὴ πολλὰ πρήσσειν, μήτε ἰδία, μήτε ξυνῇ μηδὲ ἄσπ' ἂν πράσσει ὑπὲρ τε δύναιμι αἰρεῖσθαι τὴν ἑωυτοῦ καὶ φύσιν· ἀλλὰ τοσαύτην ἔχειν φυλακὴν, ὥστε καὶ τῆς τύχης ἐπιβαλλούσης καὶ εἰς τὸ πλεόν ὑπηγεομένης τῷ δοκεῖν, κατατίθεσθαι, καὶ μὴ πλέω προσάπτεσθαι τῶν δυνατῶν· ἡ γὰρ εὐλογκίη ἀσφαλέστερον τῆς μεγαλογκίης». Πβ. A 167. Γιὰ τὸ μέτρο πβ. B 191 (μετριότης «τέρψιος» καὶ συμμετρία βίου πραγματώνουν τὴν «εὐθυμία»).

25. Πρῶτο εἶναι τὸ δικαίωμα ἰσηγορίας.

26. Πβ. J. GABAUDE, *L'avènement grec de la parrhésie et son actualité au bout de 2500 ans, 2500 χρόνια...*, σσ. 103 κ.ἐξ.

26α. Περισσότερα πβ. Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, «*Kairos, akairia, épikairia chez Démocrite*, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου *Kairos et Logos dans l'Antiquité*, Aix en Provence, 24-27 Ὀκτ. 1994.

γνώριση του δικαιώματος του λόγου, έκφρασης του στοχασμού, αυτό δὲν εἶναι ἄσχετο ἀπὸ τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀξία του ὀρθοῦ λόγου, τὴ δύναμη τοῦ νοῦ²⁷ νὰ προτείνει κανόνες ποὺ μετατρέπουν τὴ ζωὴ σὲ βίον. Ὁ λόγος αὐτὸς δὲν εἶναι ἔργον θεῶν²⁸, ἀλλὰ γνωστικὸ ἀγώνισμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως δείχνει καὶ ἡ περιφρόνηση του δημοκράτη Δημόκριτου γιὰ τοὺς «ἀνοήμονας»²⁹ καὶ ὁ ἔπαινος τῆς ἱκανότητος²⁹ τὴν ὁποία ἀποκαλεῖ «εὐσύνετον ὀξυδερχεῖν» (B 119). Γνώση καὶ ἱκανότητα εἶναι σημαντικὲς γιὰ τὸ θέμα μας, εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐξουσία σὲ μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία: ὅτι ὁ Δημόκριτος συνδέει τὸ «ἄρχειν» μὲ τὸν «κρέσσονα» μέσω τῆς ἔννοιας τῆς φύσης —«φύσει τὸ ἄρχειν οἰκῆιον τῷ κρέσσονι» (B 267)—, κατανοεῖται μέσα ἀπὸ τὴν παράλληλη ιδέα τῆς ἐγγύτητος «φύσεως» καὶ «διδασχῆς» (B 33). Γιατί, ὅπως ἡ οἰκονομικὴ ἰσότητα, καὶ ἡ πολιτικὴ ἰσότητα δὲν εἶναι μηχανικὴ ἰσοπέδωση, ἀλλ' ἀξιοκρατία. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀξιοκρατίας εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα, ἓνα ὄξυ πρόβλημα στὴν πραγμάτωση τῆς δημοκρατίας, τὸ ἴδιο σημαντικὸ ὅπως ἐκεῖνο τῆς πραγμάτωσής της ὡς ἐξισορρόπησης στὴν οἰκονομία καὶ ὡς ἐν μέτρῳ ἐλευθερίας. Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ δυνατότητα εἰσοδοχῆς κάθε πολίτη στὰ δημόσια λειτουργήματα, ποὺ στὴν πράξη κατεῖχαν ἀρχικὰ οἱ ἀριστοκράτες τοῦ γένους, ξεκίνησε στὴν Ἑλλάδα μιὰ μακρὰ πορεία πρὸς τὴν ἰσότητα —ποὺ κατέληξε βέβαια, δυστυχῶς, στὴ μηχανικὴ ἰσότητα μέσα στὴν ἀκραία δημοκρατία^{29α}—, ὅπου ὁμως, σταθμὸς ὑπῆρξε ἡ Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ· ὅπως παρατηρεῖ ὁ Jaeger³⁰, ἐδῶ σημειώθηκε ἡ ὑπέρβαση τῆς μηχανικῆς ἰσότητος, μέσα ἀπὸ τὴν παραδοχὴ ὅτι σὲ μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία ὅλοι εἶναι ἴσοι ἀπέναντι στὸν νόμο, στὴν πολιτικὴ ὁμως ζωὴ κυριαρχοῦν οἱ ἀριστοὶ στὴν ἱκανότητα.

Τὸν καιρὸ τῆς κρίσης τῆς δημοκρατίας ὁ Πλάτων, ρητὰ αὐτὴ τὴ φορά, θὰ κάνει λόγο γιὰ τὴν κατ' ἀξίαν ἀπονομὴ τῶν ἀξιωμάτων καὶ τῶν τιμῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ τὴν κατ' ἀναλογίαν δικαιοσύνη, προκειμένου νὰ διασωθεῖ τὸ ἠθικὸ ἰδανικὸ τῆς ἀξιοκρατίας³¹.

Ὁ Δημόκριτος, γιὰ νὰ ἐπανέλθω στὸν φιλόσοφο ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀντλῶ στοιχεῖα ἐπικαιρότητας σχετικὰ μὲ τὴ δημοκρατία, ἐπεσήμανε καὶ δύο ἄλλες ἀλήθειες —μὲ ψυχολογικὸ, ἠθικὸ καὶ πολιτικὸ περιεχόμενο—, ποὺ ἔχουν τὸ ἴδιο μὲ

27. Πβ. ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ, B 35.

28. Πβ. ΞΕΝΟΦΑΝΟΥΣ, B 18· Α. ΚΕΛΕΣΙΟΥ, *Ἡ κάθαρση τῆς θεότητος στὴ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη*, Ἀθῆναι 1969, σ. 52 ἐπ., *Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη*, Πρόλ. Ε. Μουτσόπουλου, νεοελληνικὴ μετάφραση τῶν ἀποσπασμάτων καὶ βιβλιογραφία, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1996, σσ. 61 κ.ἐξ.

29. Πβ. ἀπ. 199, 200, 202, 204, ὡς 206.

29α. Ὁ JAEGER, *Παιδεία. Ἡ μόρφωσις τοῦ Ἑλλήνος ἀνθρώπου*, μτφρ. Γ. Βερροῖου, I, Ἀθῆναι, 1968, σσ. 140-141, ἔδειξε ὅτι ἡ δημοκρατία ἡ ἴδια δὲν εἶναι ἀναγκαίᾳ συνέπεια τοῦ αἰτήματος γιὰ ἴση δικαιοσύνη καὶ γραπτοὺς νόμους· αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ στὰ μοναρχικὰ ἢ ὀλιγαρχικὰ καθεστώτα, ἐνῶ στὴν ἀρχαία δημοκρατία ἡ πόλη-κράτος δὲν κυβερνᾶται ἀπὸ νόμους, ἀλλ' ἀπὸ τὸ πλῆθος.

30. *Ἐνθ' ἀν.*, σσ. 444-445.

31. Πβ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Νόμοι*, A 744 b, 757 b-c, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, *Ἠθ. Νικ.*, E6 1131 a 25-30. Πβ. Α.

τὰ προηγούμενα σημείο ἀναφορᾶς καὶ εἶναι διαρκοῦς ἰσχύος· «χαλεπὸν ἄρχεσθαι ὑπὸ χερείονος (B 49)· «οἱ κακοὶ ἰόντες ἐς τὰς τιμὰς ὁκόσω ἂν μᾶλλον ἀνάξιοι ἴωσι, τοσούτω μᾶλλον ἀνακηδέες γίνονται καὶ ἀφροσύνης καὶ θράσεος πίμπλονται» (B 254).

Στὴ δημοκρατία μόνιμη προϋπόθεση γιὰ τὴν καλὴ διοίκηση εἶναι ἡ ἀναγνώριση ἀπὸ τοὺς ἀσκοῦντες τὴν ἐξουσία καὶ τοὺς ἀρχομένους τῆς προτεραιότητος τῆς ὀρθώσεως τῆς πόλης-κράτους καὶ ἡ ὑπηρετήση τοῦ κοινοῦ συμφέροντος: «Τὰ κατὰ τὴν πόλιν χρεῶν τῶν λοιπῶν μέγιστα ἡγεῖσθαι, ὅπως ἄξεται εὖ, μήτε φιλονικέοντα παρὰ τὸ ἐπιεικὲς μήτε ἰσχὺν ἑαυτῷ προτιθέμενον παρὰ τὸ χρηστὸν τὸ τοῦ ξυνοῦ· πόλις γάρ εὖ ἀγομένη μεγίστη ὀρθωσίς ἐστι..., καὶ τοῦτου σωζομένου πάντα σῶζεται καὶ τούτου διαφθειρομένου τὰ πάντα διαφθείρεται» (B 252). Αὐτὸ ὅμως τὸ «χρηστὸν τὸ τοῦ ξυνοῦ» γιὰ τὸν ἀβδηρίτη φιλόσοφο δὲν μονοπωλεῖ τὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου στοὺς κόλπους μιᾶς δημοκρατικῆς κοινωνίας: ὅ,τι στὴν πράξη ὑπῆρξε κατόρθωμα τοῦ ἡγέτη Περικλή, ἡ εἰσαγωγή τοῦ πολίτη στὸ κράτος κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε ὁ πολίτης νὰ μοιράζεται τὴ ζωὴ του μεταξὺ τῆς ἰδιωτικῆς του ἐργασίας καὶ τῶν πολιτικῶν του καθηκόντων, στὴ φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς δημοκρατίας ἀπὸ τὸν Δημόκριτο ἀπαντᾷ στὴν ἐπισήμανση ὅτι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὰ κοινὰ ἢ τὶς ὑποθέσεις ἄλλων δὲν πρέπει νὰ συνεπάγεται τὴν ἀπὸ μέρους τῶν χρηστῶν (ὑπογραμμίζομε) ἀνθρώπων παραμέληση τῶν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων (B 253).

Ἀπὸ τίς ἀναλύσεις ποὺ προηγήθηκαν ἔγινε φανερό, ὅτι ἡ θεώρηση τῆς δημοκρατίας κυρίως ἀπὸ τὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Ἀρχύτα μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπικαιρὴ ἀκριβῶς γιατί συνδυάζει ὅ,τι σήμερα συνηθίζομε νὰ διαχωρίζομε: τὴν πολιτικὴν, τὸ δίκαιο καὶ τὴν ἠθικὴν. Συμπληρωματικά —γιὰ λόγους ἔμφασης— θὰ ἀναφερθῶ πάλι στὸν Δημόκριτο, συγκεκριμένα: α) στὶς ἐπιταγές του γιὰ τοὺς πολίτες ποὺ ἀφοροῦν στὴν αὐστηρὴ αὐτοκριτικὴ τους («κρέσσον τὰ οἰκήϊα ἐλέγχειν ἁμαρτήματα ἢ τὰ ὀθνεῖα», B 60) καὶ τὴν αὐτόβουλή ἀνάληψη κόπων (B 246)· β) στὶς ἐπισημάνσεις ἀπὸ μέρους τοῦ ἀδυναμιῶν στὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα καὶ τὴ διατύπωση μέτρων γιὰ τὴ μὴ παρεμπόδιση τῆς ἱκανοποιητικῆς λειτουργίας τῆς δημοκρατίας, ὅπως εἶναι: ἡ παροχὴ ἐμπιστοσύνης σὲ πρόσωπα δοκιμασμένα, πρόσωπα τῶν ὁποίων ἡ παρουσία στὴν πολιτικὴ εἶναι θετικὴ («μὴ πᾶσι ἀλλὰ τοῖς δοκίμοισι πιστεύειν· τὸ μὲν γάρ εὖηθες, τὸ δὲ σωφρονέοντος», ὑπογραμμίζομε), (B 67)· ὅτι τὸ μέτρο αὐτὸ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν πρὸς ὅλους καχυποψία —στὴν ὁποία καὶ σήμερα ἐνδέχεται νὰ καταλήξει ὁ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν κακὴ πολιτικὴ πολίτης—, ἀλλὰ μὲ τὴν ἰδέα τῆς σύνεσης καὶ σταθερότητας ἀπο-

KÉLESSIDOU, Gabriel Marcel et La conception platonicienne et aristotélicienne de la justice, *Cuadernos Informativos de Derecho Historico...*, Barcelona, 17, 1994· ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ, Intersubjectivité et Ontologie. Aristote et G. Marcel, *Πλάτων*, AB 32 (1980).

δεικνύει τὸ ἐπίσης λεγόμενο ἀπὸ τὸν Δημόκριτο: «μὴ ὑποπτος πρὸς ἅπαντας, ἀλλ' εὐλαβὴς γίνου καὶ ἀσφαλὴς» (B 91). γ) στὶς ἐπιταγὲς γιὰ τὴν περιφρούρηση τῆς λειτουργίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος ποὺ ἀφοροῦν στοὺς κατέχοντες ἀξιώματα: ἀποφυγὴ ἀπὸ μέρους τοὺς τῆς ἀδικίας, ἐφόσον ἐκλέγονται ὄχι γιὰ νὰ βλάψουν, ἀλλὰ «ὥς εὖ», δηλαδή γιὰ νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίες (B 25). τιμωρία, δοσιδικία, ὅσων ἀδικοῦν: οἱ μὴ ἀποδίδοντες αὐτὰ γιὰ τὰ ὅποια ἐτάχθηκαν πρέπει «κακῶς ἀκούειν καὶ πάσχειν». προστασία, ἀντίθετα, τῶν δικαίων φορέων τῆς δημοκρατικῆς ἐξουσίας μετὰ τὴ λήξη τῆς θητείας τοὺς ἀπὸ τοὺς προσωπικούς των ἀντιπάλους, μάλιστα μὲ ψήφιση εἰδικοῦ νόμου (B 266)³².

Οἱ συκοφάντες ἀντίπαλοι τῆς δημοκρατίας εἶναι καὶ ἄλλως δυνατόν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν: μὲ τὸ κριτήριό τῆς ἀνωτερότητας τῆς πράξης· καὶ ἐπειδὴ ἡ δημοκρατία, ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκε ὥς τις μέρες μας, μὲ ὅλα τὰ θεμελιακά της γνωρίσματα καὶ παρὰ τις ὅποιες διαφορές³³, ὑπάρχει κυρίως «ἔργω», ἰσχύει πάντα τὸ δημοκρίτειο: «οὔτε λόγος ἐσθλὸς φαῦλην πρῆξιν ἀμαυρῖσκει οὔτε πρῆξις ἀγαθὴ λόγου βλασφημίῃ λυμαίνεται» (B 177).

Συμπερασματικά θὰ ἔλεγα, ὅτι ἂν ἡ δημοκρατία, πρὶν νὰ εἶναι —καὶ ἀφοῦ γίνεται— τρόπος ὀργάνωσης τῆς πολιτειακῆς ζωῆς, εἶναι κυρίως τρόπος ἀγαθῆς συμβίωσης τῶν ἀνθρώπων, στηριζόμενος στὴν ἀναγνώριση τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὴ συναίνεση τῶν πολλῶν· καὶ ἂν ἡ δύναμη τῆς δημοκρατίας ριζώνει στὴ λογικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνθρώπινη συνείδηση³⁴ ποὺ περιορίζει τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ πραγματώνει μὲ «τόλμη» καὶ «λογισμό» τὸν ἀνθρωπισμὸ ὥς ὁμόνοια, φιλία καὶ ἀλληλοβοήθεια, ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ Δημόκριτου καὶ τοῦ Ἀρχύτα εἶναι πάντα ἐπίκαιρος.

Ἄννα ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ
(Ἀθῆναι)

32. Πβ. Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, *Μελετήματα Προσωκρατικῆς ἠθικῆς*, Πρόλ. Γ. Βλάχου, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1990, σ. 136· Ι. ΠΑΝΕΡΗ, *Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι*, Θεσ/νίκη, Κωνσταντινίδης, 1986, σ. 132. Παράδειγμα προστασίας κατὰ τῆς κακόβουλης ἐπικρίσεως δίνει καὶ ὁ Σωκράτης, ποὺ ἀρνήθηκε νὰ δεχθεῖ τὴν πρόταση τῶν δημαγωγῶν, μετὰ τὴ νίκη στὶς Ἀργινοῦσες, γιὰ κατάδειξη τῶν δέκα στρατηγῶν, ὑποστηρίζοντας «μηδὲν ποιεῖν παρὰ τοὺς νόμους».

33. Ἀριθμητικῆς ὑφῆς, ἀμεση ἢ ἀντιπροσωπευτικὴ, πολυκομματισμὸς κ.ἄ.

34. Πβ. Α. ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, *Μελετήματα Προσωκρατικῆς ἠθικῆς*, σ. 70.

L'ACTUALITÉ DE LA NOTION DE DÉMOCRATIE
CHEZ DÉMOCRITE ET ARCHYTAS

R é s u m é

S' il est vrai que, dans un sens philosophique et non pas historique, le «miracle» grec ne consiste ni dans la conquête du savoir scientifique ni dans la collection des connaissances concernant le monde et l'homme, mais dans les références des effets à leurs causes, son sens primordial est constitué par la constante de la philosophie grecque que la vérité n'est ni un don des dieux ni prophétie ou «doxa», mais exploit de l'homme de raison, interprétation rationnelle qui impose une attitude responsable dans la vie privée et la vie publique.

Aussi, l'actualité de la philosophie greque est-elle le fait que les problèmes que nous nous posons aujourd'hui ont leurs racines, p. ex., dans la pensée des premiers penseurs de la Grèce; ceux-ci nous ont transmis les différents courants idéologiques qui nous conduisent à leurs œuvres. Comme l'a très judicieusement remarqué Clémence Ramnoux (*Pourquoi les Présocratiques*, p. 397), l'importance –et le charme– des Présocratiques réside dans le fait que «tous aujourd'hui se sentent vivre dans une époque de transformations très rapides et qu'ils se voient obligés d'affronter les provocations par une recomposition radicale de l'anamnèse de la pensée occidentale».

Parmi les concepts qui continuent à nous intéresser dans la perspective d'une «synode» nous concernant pour l'amélioration de notre propre vie, le concept de démocratie, lié toujours –comme ces autres concepts grecs de *métron*, d'*harmonie*, de *kairos*, de *kosmos* – avec un optimum, tient une place prépondérante.

L'analyse de certains fragments de Démocrite (251, 102, 255, 250, 267, 49, 254, 67, 253, 265, 266, 177) et du fragment 3 d'Archytas investit l'essentiel de mon étude; elle permet de rappeler que la condition préalable de la démocratie est d'être un mode de libération de l'esprit critique et un mode de vie collective en liberté, basé sur la reconnaissance de la valeur de l'homme. La leçon «suprême» (*mégiston mathèma*) que nous obtenons par l'étude de ces fragments est que la conscience rationnelle et morale, limitant avec courage (*tolmè*) et réflexion droite (*logismos*) l'arbitraire et l'injustice, procède à la réalisation de l'humanisme comme concorde, entre-aide, amitié et tant d'autres bienfaits «qu'il est impossible de dénombrer» (Démocrite B 255).

Ce qui caractérise la pensée démocritéenne –et qui fait aussi l'apanage de la pensée grecque – est la non distinction entre la politique, le juridique et la morale. Aussi, les trois grands principes de la démocratie: la liberté, l'égalité et la participation du plus grand nombre aux charges publiques sont conçus et professés en corrélation avec des idées de valeurs la mesure convenable (*evoguié*), le temps

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

convenable (*parrhésia* et *kairos*), l'amitié et le consentement (aide aux moins forts par les riches) —ce qui égale le rejet de l'égalité mécanique dans la sphère de l'économie— la méritocratie (rejet du nivelage dans la sphère de la polis) et aussi la responsabilité de chacun en vue du bien commun, la critique, enfin, du pouvoir et aussi l'autocritique des citoyens. C'est-à-dire autant des questions cruciales, si nous cherchons à cerner nos propres conditions de vie en démocratie.

A. KÉLESSIDOU

